

มโนทัศน์เรื่องความสุขตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)

มโนทัศน์ว่าด้วยจุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์

มนุษย์แต่ละคนย่อมมุ่งหวังให้ชีวิตของตนมีความสุขและหลุดพ้นจากความทุกข์ แต่ชีวิตบางคนอาจประสบกับอุปสรรคมากบ้างน้อยบ้าง เนื่องมาจากผลของกรรมที่เคยกระทำไว้ในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งใคร ๆ ก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงให้พ้นจากกฎแห่งกรรมนั้นได้ ดังนั้นจึงส่งผลให้ชีวิตของแต่ละคนแตกต่างกัน ถึงแม้จะมีความแตกต่างกันตั้งแต่ลักษณะภายนอกรูปร่างหน้าตาและลักษณะภายในคือความประพฤติอุปนิสัย หรือสิ่งแวดล้อมเชื้อชาติ ภาษา แต่คนทุกคนย่อมต้องรู้จักกับสิ่งสามสิ่งอันก่อให้เกิดความสุขเหมือนกันคือ **“รู้จักโลก รู้จักตน รู้จักทุกข์”** (ระวี ภาวิไล, 2524 : 10)

รู้จักโลกว่าเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ใครเป็นผู้สร้าง หรือเกิดขึ้นโดยธรรมชาติของวัตถุ รู้จักตนคือตัวของเราเองเกิดขึ้นมาได้อย่างไรและมีจุดหมายของชีวิตอย่างไร รู้จักทุกข์คือรู้ว่าทุกข์เป็นอย่างไร เกิดขึ้นได้อย่างไร และดับทุกข์ได้อย่างไรบ้าง ความทุกข์ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนไม่อยากจะรู้จักและไม่อยากพบเห็น แต่ทุกคนก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้หันเข้าตามหลักสัจธรรมว่า ยิงหนีก็ยิงได้พบ เมื่อได้พบแล้วเราก็ควรกำหนดให้รู้ถึงเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิด ครั้งต่อไปจะได้สำรวมระวังเพื่อไม่ให้ความทุกข์เกิดขึ้นในชีวิตได้อีกและเมื่อทุกข์ไม่เกิดย่อมมีความสุข

ความสุขก็เช่นเดียวกันต้องอาศัยเหตุให้เกิดขึ้น คือต้องอาศัยการประพฤติดีอันเป็นคุณธรรมและปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นอันได้แก่ความดีความถูกต้องจึงจะส่งผลให้ผู้ปฏิบัติมีความสุข ซึ่งความสุขถือได้ว่าเป็นจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของมนุษย์ทุกคน เมื่อทราบจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของชีวิตแล้วก็สามารถจะตอบคำถามที่ว่า **ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร** ซึ่งก็แน่นอนว่าคนทุกคนต้องการ **ชีวิตที่อยู่อย่างมีความสุข** สังเกตได้จากเหตุการณ์ในชีวิตประจำวันเมื่อคนรู้จักคุ้นเคยได้พบกันสนทนาปราศรัย ถามถึงสุขทุกข์ของกันและกัน เมื่อทราบว่าทั้งสองฝ่ายมีความสุขก็ยิ่งเพิ่มสุขขึ้นเป็นทวีคูณเพราะมนุษย์โดยทั่วไปพากันแสวงหาความสุข แม้ว่าแต่ละคนจะได้มันมามากน้อยไม่เท่ากัน

ก็ตามแต่การชวนขายที่จะได้ความสุขก็มีได้หยุดยั้ง ในสภาพสังคมปัจจุบันคนบางคนจำเป็นต้องทำงานหนัก งานยาก หรืองานใหญ่ ๆ จนต้องสูญเสียอิสระภาพที่จะไปไหนมาไหนตามที่ใจของตนปรารถนา แต่เพื่อต้องการสิ่งตอบแทนจากการสูญเสียอิสระภาพเหล่านั้นเพื่อแลกซื้อความสุขให้กับตนเองจึงต้องยอมเพราะสิ่งตอบแทนเหล่านั้นสามารถแปรเปลี่ยนเป็นความสุขได้ ถึงแม้บางคนอาจจะปฏิเสธว่าสิ่งที่เขาทำลงไปเพราะใจรัก ความพอใจหรือเพื่อมีทรัพย์สินเงินทองแต่ก็เป็นมุมมองอย่างเพียงผิวเผินเท่านั้น ถ้าวิเคราะห์สืบสาวไปจนถึงที่สุดสิ่งที่พวกเขาต้องการมิได้จบสิ้นเพียงเพราะใจรัก ความพอใจหรือทรัพย์สินเงินทองสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงเงื่อนไขหรือสาเหตุของความสุขเท่านั้น

มโนทัศน์ว่าด้วยจุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนา ถือว่า “มนุษย์ทุกคนต้องการความสุขและเกลียดความทุกข์”¹ หลักความจริงในเรื่องนี้ตรงกับหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือเรื่องทุกข์สังขในอริยสังข 4 ได้สอนให้เห็นว่าความต้องการลึก ๆ ของมนุษย์ คือต้องการความสุขและพยายามหลักหนีให้พ้นความทุกข์ แต่คนเราก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ได้พ้นเพราะตามหลักพุทธศาสนามองชีวิตว่า “แม้ชาติคือการเกิดก็เป็นทุกข์”² หรือการเกิดเป็นเรื่องทุกข์ (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2540 : 1) การที่พุทธศาสนามองชีวิตเป็นทุกข์เช่นนี้นักปราชญ์ตะวันตกบางคนกลับมองว่าพุทธศาสนามองโลกในแง่ร้าย หรือเป็นปรัชญาเชิงลบ (Negativism) สอนแต่เรื่องที่เศร้าหมองก่อให้เกิดความท้อถอยและหดหู่ใจ (Dismay)

พุทธศาสนาสอนว่าการเกิดเป็นทุกข์เป็นการสอนไปตามเรื่องของสภาวะธรรม หมายถึงพุทธศาสนามองสรรพสิ่งในรูปของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ประชุมกันเข้าด้วยกัน และสมมติชื่อเรียกว่าสิ่งนั้น สิ่งนี้ เพื่อให้เข้าใจตรงกันด้วยการใช้ภาษาเป็นเครื่องสื่อสาร เมื่อส่วนประกอบต่าง ๆ มารวมกันก็กลายเป็นกลุ่มเป็นก้อน มีรูปร่างที่แตกต่างกันไปตามสัดส่วน ตัวตนแท้ ๆ ของสรรพสิ่งไม่มีหากแยกส่วนต่าง ๆ ที่มาประชุมกันออกไปทีละส่วน ๆ ในที่สุดเราก็ไม่พบกับตัวตนเหลืออยู่เลย การมองชีวิตก็เป็นเช่นเดียวกัน คำว่าชีวิตในที่นี้หมายถึงเฉพาะชีวิตมนุษย์เท่านั้น

ตามทฤษฎีพุทธศาสนา ชีวิต คือ ชั้น 5 (The Five Aggregates) มนุษย์ทุกคนเกิดขึ้นมาจากส่วนประกอบ 5 อย่าง ได้แก่ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น

¹ สุขกามา ทิ มนุสสา ทุกขปฏิกกุลา. (ส. น. 16/121).

² ชาติปิ ทุกขา

คำว่าขันธ์ แปลว่า หมวด หมู่ กลุ่ม กอง ดังนั้นคำว่าขันธ์ 5 หมายถึง สิ่งประกอบชีวิต 5 ส่วน ซึ่งแต่ละส่วนมีความหมายดังนี้ (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2538 ก. : 189)

1. **รูปขันธ์** (Corporeality) แปลว่า กองแห่งรูป หมายถึง ส่วนประกอบของชีวิตที่เป็นสสารหรือธาตุ เช่น ส่วนที่เป็นเนื้อ หนัง เอ็น โลหิต เล็บ ขน น้ำเหลือง ฟัน
2. **เวทนาขันธ์** (Feeling Sensation) แปลว่า กองแห่งเวทนา หมายถึง ความรู้สึกต่าง ๆ (สุข ทุกข์ ไม่สุขและไม่ทุกข์) ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
3. **สัญญาขันธ์** (Perception) แปลว่า กองแห่งสัญญา หมายถึง ส่วนประกอบของชีวิตที่เป็นความจำได้หมายรู้ คือกำหนดรู้อาการและลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้น ๆ ได้ แบ่งเป็น 6 ทางแห่งการรับรู้ คือทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
4. **สังขารขันธ์** (Mental Formation or Volitional Activities) แปลว่า กองแห่งสังขาร หมายถึง ส่วนประกอบของชีวิตอันเป็นคุณสมบัติของจิตที่ปรุงแต่งให้คิด การปรุงแต่งให้คิดดี คิดชั่ว หรือคิดเป็นกลาง ๆ โดยอาศัยเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งจิตให้เป็นกุศลหรืออกุศล
5. **วิญญาณขันธ์** (Consciousness) แปลว่า กองแห่งวิญญาณ หมายถึงส่วนประกอบของชีวิตที่เป็นส่วนรู้แจ้งอารมณ์ หรืออาการที่รับอารมณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามา ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสและมโนภาพหรืออัมมารมณฺ์ ดังในตาราง 1

ตาราง 1 วิญญาณขันธ์คือการรู้แจ้งแห่งอารมณ์

ตา	เห็นรูป	☞	จักขุวิญญาณ	(การรับรู้ทางตา)
หู	ได้ยินเสียง	☞	โสตวิญญาณ	(การรับรู้ทางหู)
จมูก	ได้กลิ่น	☞	ฆานวิญญาณ	(การรับรู้ทางจมูก)
ลิ้น	ลิ้มรส	☞	ชิวหาวิญญาณ	(การรับรู้ทางลิ้น)
กาย	สัมผัสกับสิ่งสัมผัส	☞	กายวิญญาณ	(การรับรู้ผัสสะทางกาย)
ใจ	คิดถึงอัมมารมณฺ์	☞	มโนวิญญาณ	(การรับรู้อารมณ์ทางใจ)

ที่มา : ดัดแปลงมาจาก (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2538 ก. : 189)

ชั้น 5 เมื่อกล่าวโดยย่อ ได้แก่ รูปและนาม หรือรูปธรรมและนามธรรม รูปชั้นจัดเป็นส่วนของรูป ส่วน เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้นจัดเป็นนาม

ชั้น 5 ได้กล่าวถึงชีวิตซึ่งได้แก่ องค์ประกอบและกำเนิดของชีวิต เมื่อชีวิตทุกชีวิตถือกำเนิดขึ้นมาแล้ว จะต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งกฎสำคัญ 3 ประการ และกฎ 3 ประการดังกล่าวนี้จะครอบงำทุกสิ่งทุกอย่างทั้งสิ่งที่เป็น รูปธรรมและนามธรรม ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต กฎดังกล่าวเรียกว่า กฎไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณะ 3 อย่าง (The Three Common Characteristics) อันประกอบด้วย

1. อนิจจตา (Impermanence) คือความไม่เที่ยง ไม่ถาวร และไม่มั่นคงเพราะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา
2. ทุกขตา (Being oppressed) คือ ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ทนอยู่ไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์ มีความบกพร่องอยู่ในตัว จะต้องเปลี่ยนไปอยู่เสมอ
3. อนัตตา (Soullessness) คือความมิใช่ตัวตน หรือความไม่มีตัวตนอย่างแท้จริง สิ่งที่เราๆเราเห็นเป็นเพียงสิ่งที่สมมุติขึ้นเท่านั้น

การเกิดขึ้นของสังขาร เป็นการปรากฏขึ้นของชั้น 5 การปรากฏพร้อมบริบูรณ์ของชั้น 5 ก่อให้เกิดชีวิตและสังขาร เมื่อเป็นสังขารก็ตกอยู่ในอำนาจของกฎไตรลักษณ์ คือความไม่เที่ยงไม่คงที่ เกิดขึ้นและดับไปไม่สามารถอยู่ในสภาพเดิมได้ สภาวะที่ไม่สามารถคงทนอยู่สภาพเดิมได้เรียกว่าเป็นสภาวะของทุกข์ ความทุกข์เนื่องจากสังขารไม่เที่ยงนั้น บุคคลใดก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงหนีพ้นได้ แต่ก็สามารถมีความสุขจากการเลือกปฏิบัติในสิ่งที่ดี ๆ ได้ เพราะพุทธศาสนาสอนว่าความสุขเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง โดยต้องพยายามตัดตัวอวิชชา กิเลส หรือตัณหาให้ขาด เพราะถ้าชีวิตยังดำเนินโดยมีตัวอวิชชา กิเลส หรือตัณหาขึ้นมา ย่อมต้องผลักดันให้กระทำการต่อ ๆ ไปอีก เมื่อทำการแล้วก็ย่อมจะได้รับผลแห่งกรรมต่อไป หรือว่ามีกิเลสแล้วเป็นเหตุให้ทำการ เมื่อมีกรรมตั้งขึ้นแล้ว ก็ย่อมจะได้รับผลแห่งกรรม คือ วิบาก เมื่อวิบากยังไม่สิ้นไปกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำการอีก และจะเป็นเช่นนี้เรื่อย ๆ ไป เหมือนกังหันที่ต้องลมนอยู่เสมอ ตราบใดที่ตัดอวิชชา กิเลส ตัณหาไม่ขาด ความทุกข์ก็ต้องเกิดอยู่เช่นนั้นตลอดไปไม่มีที่สิ้นสุดเช่นกัน

พระเมธีธรรมภากรณ์ (2533 : 108-109) ได้กำหนดลักษณะและอาการของความทุกข์ไว้ดังนี้คือ

(1) มีลักษณะถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาเหมือนกับมีอำนาจภายนอกบังคับให้ต้องเกิด ต้องดำรงอยู่ชั่วขณะแล้วต้องดับไป

(2) มีลักษณะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก เพราะคงอยู่สภาพเดิมไม่ได้อีกต่อไปจะต้องเปลี่ยนแปลงแน่นอน

(3) มีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ คือทำให้เกิดทุกข์เวทนาต่าง ๆ เช่นความผิตหวัง ความเจ็บปวด เนื่องจากสิ่งต่าง ๆ มีความบกพร่องอยู่ในตัวไม่อาจสนองความอยากด้วยตัณหาได้ สมใจจึงก่อให้เกิดความทุกข์แก่ผู้เข้าไปยึดติดด้วยตัณหาอุปาทาน

(4) มีลักษณะขัดแย้งต่อความสุข นั่นคือสุขเวทนาไม่อาจตั้งอยู่ได้ในสังขาร เพราะสังขารมีธรรมชาติเป็นทุกข์ เหมือนต้นไม้ที่กำลังจะโค่น คนเอาอะไรไปแขวนไว้ก็เท่ากับว่าเร่งเวลาให้ล้มเร็วขึ้น

อาการของความทุกข์

(1) **โสกะ** มีอาการเสียใจ เทียวแห้ง ความเศร้าโศก

(2) **บริหะ** มีอาการระห้อยใจ ตัดใจไม่ขาด ปนเพื่อ คร่ำครวญ

(3) **ทุกขะ** มีอาการทรมาณใจ ลำบากใจ เจ็บปวดทางกาย เป็นโรค

(4) **โทมนัสสะ** มีอาการน้อยใจ ทรอมใจ เจ็บปวดรวดร้าวใจทำให้ร้องไห้

(5) **อุปายาสะ** มีอาการรกลัดกลุ้มใจ ทาทางออกไม่พบ คับแค้น ลึนหวัง เร่าร้อนทอด

ถอนใจ

(6) **สัมปโยคะ** มีอาการสยะแสยงใจ อยากรจะพรากหนี

(7) **วิปโยคะ** มีอาการห่วงใย ไม่อยากให้พรากไป

(8) **อลากะ** มีอาการเสียตาย ผิดหวังเมื่อไม่ได้สิ่งที่ตนต้องการ

สรุปได้ว่า ความทุกข์เป็นพื้นฐานของชีวิต ชีวิตของคนทุกคนเมื่อเกิดมาแล้วต้องตกอยู่ภายใต้สภาวะที่เป็นทุกข์ เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในความทุกข์ ดังคำที่ว่าสังสารทุกข์ คือท่องเที่ยวอยู่ในทุกข์ แต่พุทธศาสนามีได้สอนแต่เพียงว่าชีวิตคนเรามีแต่ความทุกข์เท่านั้น ยังสอนต่อไปว่าถ้าเกิดความทุกข์แล้วควรจะทำปฏิบัติตนอย่างไรเพื่อดับทุกข์ (มรรค) เมื่อทุกข์ดับสิ่งที่เกิดตามมาคือความสุข

“ความสุขมีความสำคัญมากในการปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่าพุทธจริยธรรมไม่สามารถแยกต่างหากจากความสุขได้” (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2538 ค : 529) เพราะฉะนั้นตามทฤษฎีของพุทธศาสนาก็ถือว่าความสุขเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์ ดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ นิพพานก็เป็นความสุข และเป็นบรมสุขคือสุขสูงสุดด้วย”¹

ความสำคัญของความสุขตามหลักพุทธธรรม

การศึกษาเรื่องของความสุขย่อมไม่สมบูรณ์ ถ้าขาดการศึกษาเรื่องของความทุกข์ เพราะความสุขและทุกข์เป็นสิ่งอยู่คู่กัน เมื่อความสุขเกิดขึ้นทุกข์ย่อมดับ และเมื่อสุขดับทุกข์ย่อมเกิดขึ้นมาแทนที่ แต่โดยธรรมชาติของมนุษย์ต้องการจะให้ทุกข์ดับและเป็นการดับที่ถาวร เพื่อตนเองจะได้พบกับความสุขที่สมบูรณ์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2525 : 398) ให้ความหมายความทุกข์ไว้ว่า ทุกข์มาจากรากศัพท์ว่า ทฺ + ขมุ (ทฺ = ยาก เลว และ ขมุ = ทน) ตามรูปแปลว่า ทนได้ยาก ทุกข์คือความลำบาก ความไม่สบายกายไม่สบายใจ

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2538 ข : 99) ให้ความหมายความทุกข์ไว้ 2 ประการคือ

(1) ทุกข์ คือ สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก หรือสภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและความดับสลายเนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุแห่งปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง

(2) ทุกข์ คือ สภาพที่ทนได้ยาก ความรู้สึกไม่สบาย ได้แก่ ทุกขเวทนา คำว่าทุกข์นี้ถ้ามาคู่กับโหมหนัส (ในเวทนา 5) ทุกข์หมายถึง ความไม่สบายกาย คือทุกข์กาย (โหมหนัส หมายถึง ความไม่สบายใจ คือทุกข์ใจ) แต่ถ้ามาคู่กับสังข (ในเวทนา 3) ทุกข์หมายถึง ความไม่สบายกายและไม่สบายใจคือทั้งทุกข์กายและทุกข์ใจนั่นเอง ในชาดกได้กล่าวถึงเรื่องทุกข์และสุขไว้ดังนี้คือ

¹ นิพพาน ปริณี สุทธิ. (ม. ม. 13/287/281 ; พ. ธ. 25/25/42)

ครั้งหนึ่งมีปริพาชกถามพระสารีบุตรว่า อะไรคือความสุข อะไรคือความทุกข์ใน พระธรรมวินัยนี้ พระสารีบุตรได้ตอบว่า ความไม่ยินดี นั้นแลท่าน เป็นทุกข์ ในธรรมวินัยนี้ ความยินดี จึงเป็นสุข เมื่อมีความไม่ยินดี ก็เป็นอันหวังทุกข์นี้ได้ คือแม้เดินอยู่ก็ไม่ประสบความสุขความสำราญ แม้นอนอยู่...แม้นั่งอยู่...แม้นอนอยู่... แม้อยู่ในบ้าน...แม้อยู่ในป่า...แม้อยู่ที่โคนไม้...แม้อยู่ในเรือนว่าง...แม้อยู่ในที่แจ้ง... แม้อยู่ในท่ามกลางหมู่ภิกษุก็ไม่ประสบความสุขความสำราญ เมื่อมีความไม่ยินดี ย่อมเป็นอันหวังทุกข์นี้ได้ (แต่) เมื่อมีความยินดีก็เป็นอันหวังความสุขนี้ได้ คือ แม้เดินอยู่ก็ประสบความสุขความสำราญ แม้นอนอยู่...แม้นั่งอยู่...แม้นอนอยู่...แม้อยู่ในบ้าน...แม้อยู่ในป่า...แม้อยู่ที่โคนไม้...แม้อยู่ในเรือนว่าง...แม้อยู่ในที่แจ้ง...แม้อยู่ในท่ามกลางหมู่ภิกษุก็ย่อมประสบความสุขความสำราญ เมื่อมีความยินดีก็เป็น อันหวังความสุขนี้ได้¹

พุทธศาสนามองว่า ความทุกข์เป็นปัญหาอย่างหนึ่งของชีวิต ถ้าต้องการจะแก้ปัญหานี้จะต้องมองไปดูที่ต้นเหตุแห่งปัญหา หรือต้นเหตุแห่งความทุกข์ ถ้าไม่สามารถดับเหตุแห่งทุกข์ได้ก็ต้องเวียนว่ายอยู่ในทุกข์หรือการเป็นไปแห่งกระบวนการแบบสังสารวัฏ (วงจรชีวิต) สาเหตุแห่งทุกข์นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในหลักปฏิจสงมุปบาท หลักนี้แสดงให้เห็นปัญหาหรือความทุกข์ของมนุษย์ว่าสามารถเกิดขึ้นตามกระบวนการแห่งเหตุและผลได้อย่างไร โดยมีกระบวนการดังนี้

เพราะอริชชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี

¹ อภ. ทสก. 24/66/130

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรา มรณะจึงมี

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส
และความคับแค้นใจ จึงมีพร้อม
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้
จึงมีได้ด้วยประการฉะนี้

(พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต), 2538 ค : 81-82)

ความทุกข์เกิดขึ้นจากอวิชชาคือความมืดบอด ความไม่รู้ และความโง่เขลา เป็นเหตุปัจจัยสำคัญทำให้เกิดการปรุงแต่งแล้วยึดมั่นเป็นตัวตนของตน ต่อเนื่องสัมพันธ์ตลอดจนถึงชาติ ชรา มรณะ ความโศกความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ ซึ่งส่งผลให้ชีวิตหมุนเวียนไปตามวัฏสงสาร เมื่อบุคคลยังไม่สามารถตัดกระแสหรือตัดขาดจากโลกได้ จึงจำเป็นต้องหมุนเวียนไปตามวัฏสงสารไม่จบสิ้น เมื่อยังมีตัณหาภายนอกมาส่งเสริมทำให้เกิดทุกข์ของตนแล้วยังเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ของสังคมทำให้แก่งแย่งช่วงชิง ทะเลาะวิวาทกัน หลักปฏิจจนสมุปบาทฝ่ายต้นเหตุของความทุกข์ พระพุทธศาสนาเรียกว่า **ปฏิจจนสมุปบาทสมุทวาร** (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2541 : 12)

นอกจากนี้ตามหลักพุทธศาสนายังได้มีการกำหนดหลักปฏิจจนสมุปบาทฝ่ายดับทุกข์ เรียกว่า **ปฏิจจนสมุปบาทนิโรธวาร** (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2541 : 12) ซึ่งมีกระบวนการย้อนลำดับปฏิจจนสมุปบาทสมุทวารมีกระบวนการดังนี้

เพราะอวิชชาสารอกดับไปไม่เหลือสังขารจึงดับ	
เพราะสังขารดับ	วิญญานจึงดับ
เพราะวิญญานดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ	ชรา มรณะจึงดับ

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส

ความคับแค้นใจ ก็ดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

(พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต), 2538 ค : 82)

หลักการสำคัญของกระบวนการดับทุกข์คือสามารถตัดวงจรของความทุกข์ให้ขาดลงได้ หรือสามารถทำให้อวิชชาซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของความทุกข์สูญสลายไปก็สามารถดับทุกข์ลงได้ เพราะอวิชชาคือความไม่รู้เท่าทันต่อความเป็นจริงของโลกและชีวิต ไม่มองดูรู้ตามสภาวะของสังขาร ไม่สามารถหยั่งถึงสังขารที่แท้จริงได้ เมื่อวงจรของความทุกข์ขาดลงกระบวนการแห่งสงสารวัฏก็จะสิ้นสุดลงซึ่งก็จะสามารถบรรลุมรรณะแห่งการดับทุกข์ และเป็นผู้มีชัยชนะต่อปัญหาชีวิต ซึ่งสามารถอยู่อย่างคนไร้ความเศร้าโศก ไร้จิตใจที่เศร้าหมองและสามารถสร้างความสุขที่แท้จริงให้แก่ชีวิตได้ ซึ่งถือว่าเป็นประโยชน์สูงสุดของมนุษย์

ความทุกข์ตามหลักพุทธธรรมมีคุณค่าและประโยชน์ และเป็นธรรมะไม่ใช่สิ่งเลวร้ายดังที่หลาย ๆ คนคิด การรู้จักความทุกข์อย่างแท้จริงเป็นธรรมดาของชีวิต ซึ่งย่อมมีประโยชน์ทำให้รู้เท่าทันและมีความมั่นคงในตัวเอง เมื่อคนเราต่อสู้ด้วยกระบวนการดับทุกข์โดยใช้ปัญญาเป็นตัวนำ เมื่อทุกข์ดับไปแล้วจะทำให้เกิดความสุขและส่งผลให้มีความสดชื่น รวมทั้งมีสติปัญญาและมีความมั่งคั่งในธรรม พระพุทธองค์ได้กล่าวถึงประโยชน์และคุณค่าของความทุกข์ซึ่งเป็นธรรมะที่เป็นเป็นจุดเริ่มต้นของพุทธธรรมไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าธรรมชาติ 3 อย่างเหล่านี้ ไม่เพียงมีอยู่ในโลกแล้วไซ้ร้ ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้นในโลก เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ก็ไม่ต้องรุ่งเรืองไปในโลก ธรรมชาติ 3 อย่างนั้น คืออะไรเล่า คือ **ชาติ** ด้วย **ชรา** ด้วย **มรณะ** ด้วย ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ 3 อย่างเหล่านี้แลถ้าไม่มีอยู่ในโลกแล้วไซ้ร้ ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้นในโลก เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ไม่ต้องรุ่งเรืองไปในโลกภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุใดแลที่ธรรมชาติ 3 อย่างเหล่านี้มีอยู่ในโลก เพราะเหตุนั้น ตถาคตจึงต้องเกิดขึ้นในโลกเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะและธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว จึงต้องรุ่งเรืองไปในโลก¹

สำหรับการอธิบายประโยชน์และคุณค่าของความทุกข์ในระดับโลกียะ สามารถเข้าใจอย่างชัดเจนจากตอนหนึ่งของบทเพลงพระราชนิพนธ์ของล้านเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชดังนี้

เมื่อลมฝนบนฟ้ามาลิว	ต้นไม้พลิวลู่กิ่งใบ
เหมือนจะเอนรากลอนถอนไป	แต่เหล่าไม้ยั้งกลับงาม

ลมฝนเปรียบได้ถึงความทุกข์ที่โถมเข้าหาต้นไม้ ซึ่งเปรียบประหนึ่งชีวิตคน เมื่อความทุกข์เข้ามาในชีวิต และเราสามารถต่อสู้ดิ้นรนจนผ่านพ้นสภาพทุกข์ไปได้ ชีวิตภายหลังความทุกข์จึงมีแต่ความสุขสดชื่น บุคคลที่ตระหนักรู้ถึงสภาพความทุกข์อยู่เสมอ เป็นบุคคลที่ไม่ประมาท คิดจัดการกับความทุกข์ที่อาจเกิดขึ้นด้วยการใช้ปัญญาศึกษาพิจารณาเหตุปัจจัยในสิ่งที่เปลี่ยนแปลง กำหนดทางเลือกที่ตนเองปรารถนาและรู้เท่าทันสภาวะต่าง ๆ ตามกฎไตรลักษณ์ เข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงและความทุกข์หรือปัญหาที่อาจเกิดขึ้น พร้อมทั้งใช้ความรู้และประสบการณ์เร่งรัดปรับปรุงและกระทำการต่าง ๆ เพื่อตัดทางมิให้ทุกข์เข้าครอบงำหรือบรรเทาทุกข์นั้นได้ทำให้เกิดความสุข

¹ อจ. พสก. 24/154/76.

ปลอดโปร่ง ผ่องใส ไม่มีทุกข์ ไม่มีกังวล (พระธรรมปิฎก (ประยูรธ ฺปยุตฺโต), 2538 ค : 70/42-70/43)

นอกจากนี้แล้วพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนถึงเรื่องอริยสัจ¹ หรือหลักการพิจารณาเรื่องความทุกข์ 4 ขั้นตอน ทั้งนี้มีไว้เพื่อให้คนเราเกิดทุกข์ หรือแม้แต่มัวแต่รำพึงถึงโชคชะตาของตัวเอง แต่ต้องการชี้ให้เห็นว่าบุคคลควรรู้เท่าทันและเข้าใจเพื่อมิให้จมอยู่ในปลักแห่งความทุกข์ และสามารถแก้ไขให้หลุดพ้นออกมาจากความทุกข์ด้วยจิตใจที่แข็งแกร่ง มีความสุข ขณะเดียวกันบุคคลที่หลุดพ้นจากความทุกข์มีแต่ความสุขจะมีลักษณะดังที่ธรรมบทกล่าวไว้ดังนี้

เป็นผู้ที่มีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ไม่มีความโกรธในท่ามกลางผู้ที่มีแต่ความโกรธ²

เป็นผู้ที่มีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข มีสุขภาพดีในท่ามกลางผู้ที่ไม่มีความสุข³

เป็นผู้ที่มีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ไร้ความตึงเครียดในท่ามกลางผู้ที่มีแต่ความตึงเครียด⁴

บุคคลที่ชีวิตมีแต่ความสุขย่อมส่งผลให้บุคคลนั้นเอิบอิม แลดูสดชื่นแจ่มใส มีกำลังใจที่จะประกอบกิจที่มีประโยชน์ต่อตนเองและสังคมต่อไป พระธรรมปิฎก(ประยูรธ ฺปยุตฺโต)กล่าวว่าความสุขมีประโยชน์และมีความสำคัญมากในการปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนา หรืออาจกล่าวได้ว่าพุทธจริยธรรมไม่แยกต่างหากจากความสุข เริ่มแต่ขั้นต้นในการทำความดีหรือกรรมดีทั่ว ๆ ไปที่เรียกว่าบุญ และมีพุทธพจน์ว่า “บุญเป็นชื่อของความสุข”⁵ ในเรื่องการบำเพ็ญเพียรทางจิตหรือเจริญภาวนา ความสุขก็เป็น

¹ อริยสัจ 4 (ส. ม. 19/1665/528).

ทุกข์ พิจารณาว่าอะไรคือทุกข์

สมุทัย พิจารณาหาสาเหตุที่เกิดทุกข์

นิโรธ พิจารณาความดับทุกข์

มรรค ปฏิบัติการดับทุกข์ ปรับปรุงวิธีการจนดับทุกข์ได้

² สุตฺตํ ๖๓ ชีวาม เวนินฺสุ อเวรีนฺ. (ข. ธ. 25/41).

³ สุตฺตํ ๖๓ ชีวาม อาตุเรสุ อนาตุรา. (ข. ธ. 25/41).

⁴ สุตฺตํ ๖๓ ชีวาม อสฺสุเกสุ อนสฺสุกา. (ข. ธ. 25/41).

⁵ ข. อิติ. 25/200/240 , อจ. สตตก. 23/59/90.

ปัจจัยที่ช่วยให้ผู้บำเพ็ญเพียรเกิดสมาธิ ดังพุทธพจน์ว่า **ผู้มีสุข จิตย่อมตั้งมั่น**¹ สาเหตุที่ความสุขทำให้ผู้บำเพ็ญเพียรเจริญภาวนาเกิดสมาธิเพราะเมื่อความสุขเกิดกับผู้ใด ผู้ผู้นั้นย่อมจะไม่เสียเวลาที่จะไปคิดฟุ้งซ่านในเรื่องใด ช่วงเวลาขณะนั้นจึงทำให้ผู้บำเพ็ญเพียรเจริญภาวนาเกิดสมาธิขึ้น และเมื่อจิตเป็นสมาธิและบรรลุด้านแล้วความสุขก็เป็นองค์ประกอบของฌาน ดังนั้นพุทธศาสนาจึงถือว่าจุดมุ่งหมายสูงสุดที่เป็นบรมสุขหรือโพธิ์นั้นสามารถบรรลุได้ด้วยความสุข หรือด้วยข้อปฏิบัติที่เป็นสุขมิใช่บรรลุด้วยความทุกข์หรือด้วยข้อปฏิบัติที่เป็นทุกข์ แนวคิดเช่นนี้ของพุทธศาสนามีลักษณะที่ตรงข้ามกับแนวคิดของพวกนิครนถ์หรือลัทธิทรมาณตนเอง (Asceticism) ซึ่งเป็นลัทธิที่รังเกียจหรือหลีกเลี่ยงความสุขทุกอย่างโดยการปิดหูปิดตาตัวเองจากเรื่องทั้งปวงที่เกิดจากความสุขทางผัสสะ นั่นก็คือความสุขจะบรรลุด้วยความสุขไม่ได้แต่ความสุขจะสามารถบรรลุได้ด้วยความสุข ดังนั้นลัทธินี้จึงบำเพ็ญเพียรด้วยการทรมาณตนเองหรือเรียกว่าอัสติกิลมถานุโยค² โดยลงไปนั่งนอนอยู่กลางแดดในฤดูร้อนหรือลงไปอาบน้ำและแช่น้ำในฤดูหนาว ถ้าเป็นนักบวชก็จะโกนศีรษะโดยการถอนผมที่ละเส้น ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้พระองค์ก็เคยใช้วิธีบำเพ็ญเพียรโดยการทรมาณตนเองด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ไม่เสวยพระกระยาหารจนพระวรกายซูบผอม จนมองเห็นแต่หนัง เอ็น และกระดูกเท่านั้นแต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ พระองค์จึงบำเพ็ญเพียรด้วยวิธีใหม่โดยยึดหลักทางสายกลางไม่ตึงและหย่อนไป ด้านใดด้านหนึ่งจนเกินไป พระองค์ทรงเลิกทรมาณตนเองอีกต่อไปและกลับมาฉันอาหารตามปกติ วิธีนี้จึงทำให้พระองค์ค้นพบหลักธรรมที่แท้จริงและเป็นศาสดาของโลกที่ยิ่งใหญ่เพื่อยืนยันว่าจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนาสามารถบรรลุได้ด้วยความสุขหรือด้วยข้อปฏิบัติที่มีความสุขที่เรียกว่ามัตตสุขหรือสุขแบบพอประมาณ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสในเรื่องนี้ว่า

ครั้งหนึ่ง โภธิราชกุมาร กราบพูลพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญหม่อมฉันมีความเห็นอย่างนี้ว่าความสุขจะพึงบรรลุด้วยความสุขหาได้ไม่ ความสุขจะพึงบรรลุได้ก็ด้วยความทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าดูกรราชกุมาร ก่อนแต่

¹ ที. ปา. 11/455/329 , ขุปฎิ. 31/183/126 , ส. ม. 19/379/100 , 1392/421.

² อัสติกิลมถานุโยค คือ เพียรเพื่อความลำบากแก่ตน กล่าวคือ ทรมาณตนเอง (ม. ม. 12/220/187).

สัมโพธิเมื่อเป็นโพธิสัตว์ผู้ยังมีได้ตรัสรู้ แม้เราก็ได้มีความคิดตั้งนี้ว่าความสุขจะพึงบรรลุด้วยความสุขหาได้ไม่ ความสุขจะพึงบรรลุก็ด้วยความทุกข์

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าต่อไปว่า ด้วยพระดำริดังกล่าวนี้ ต่อมาพระองค์ก็ได้เสด็จออกบวรพาทรงศึกษาในสำนักของอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร จนจบความรู้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมาณพระองค์ด้วยวิธีการต่าง ๆ จนในที่สุดทรงอดอาหารจนพระวรกายซูบผอมอย่างยิ่งดังบาลีที่ตรัสเล่าไว้ว่า

เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อยนั้นแล อวัยวะน้อยใหญ่ของเราจึงกลายเป็นเหมือนเถาวัลย์แปดสิบข้อ หรือเหมือนเถาวัลย์ข้อดำ ตะโพกของเราเป็นเสมือนเท้าอุฐกระดูกสันหลังผุกระกะเหมือนเถาวัลฏกานาวพี ซี่โครงขึ้นนูนเป็นร่อง ๆ ดังกลอนกาลาเก่าที่เครื่องมุงหล่นโถมอยู่ ดวงตามุมลึกเข้าไปในเบ้าตา ประหนึ่งดวงดาวปรากฏในบ่อน้ำลึก ผิวศิระะที่รับสัมผัสอยู่ก็เหี่ยวแห้งดุจดั่งผลน้ำเต้าสดที่ตัดมาทิ้งสด ๆ ถูกลมและแดดกระทบ เหี่ยวแห้งไปฉะนั้น เราคิดว่าจะลูบผิวหนังท้องก็จับถูกกระดูกสันหลังคิดว่าจะลูบ สันหลังก็จับถูกหนังท้อง หนังท้องกับกระดูกสันหลังติดถึงกัน เมื่อคิดว่าจะถ่ายอุจจาระ หรือปัสสาวะก็ชวนเซล้มลง ณ ที่นั้นเอง เมื่อจะให้กายนี้มีความสบาย เอามือลูบตัว ขนทั้งหลายมีรากเนา ก็หลุดร่วงจากกาย

ในที่สุด พระพุทธเจ้าทรงพระดำริว่า

สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหลาย เหล่าหนึ่งเหล่าใด ในอดีตกาล...ในอนาคต...ในปัจจุบัน ได้เสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนแรงกล้าที่เกิดเพราะความเพียร อย่างยิ่งก็เพียงเท่านั้น ไม่ยิ่งไปกว่านี้ และด้วยทุกรกิริยาอันเผ็ดร้อนนี้ เราก็ตาบรรลุญาณทัศนะวิเศษที่สามารถทำคนให้เป็นอริยะ ซึ่งเหนือกว่าธรรมของมนุษย์สามัญได้ไม่มรรคาเพื่อความตรัสรู้คงจะมีเป็นอย่างอื่นกระมังหนอ ดูกรราชากุมารเรานั่นได้มี

ความคิดดังนี้ว่า เรายังรู้ประจักษ์ใจอยู่ ในคราวงานวัปปมงคลของท้าวศากยะผู้
พระบิดา เรานั่งอยู่ในร่มไม้ท้าวอันเยือกเย็น สงดจากกาม สงดจากอกุศล ธรรม
ทั้งหลาย บรรลุปรุมนาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ นี้กรรมัง
หนอจะพึงเป็นมรรคาเพื่อความตรัสรู้ เรานั้นได้มีความรู้สึกขัดแย้งตามสติว่า
นี่แหละคือมรรคาเพื่อความตรัสรู้ เรานั้นได้มีความคิดว่า เราจะกลัวต่อความสุข
ชนิดนี้ที่ปราศจากกาม ปราศจากอกุศลธรรมทั้งหลาย หรืออะไรหนอ และได้มี
ความคิดต่อไปว่า เราไม่กลัวความสุขชนิดที่ปราศจากกามปราศจากอกุศลธรรมทั้ง
หลายเรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า การที่บุคคลผู้มีร่างกายผ่ายผอมเหลืองเกินอย่างนี้
จะบรรลุความสุขอย่างนั้นมีไซ้จะทำได้ง่ายเลย ถ้ากระไรเราพึงบริโภคอาหารทยาบ
คือข้าวสุกและขนมสดเกิด ต่อจากนั้นพระโพธิสัตว์ก็ได้ทรงเสวยอาหารทยาบจนมี
กำลังขึ้นแล้ว ทรงบำเพ็ญทานจนบรรลุจุดตถนิพพานและได้ตรัสรู้¹

พุทธศาสนาไม่ได้สอนให้บุคคลกระทำการต่าง ๆ ที่ขัดกับหลักศีลธรรมเพื่อให้ตนเองมี
ความสุขแต่ให้มีความสุขโดยอยู่ในกรอบของหลักศีลธรรม การที่พุทธศาสนาย้ำเรื่องความสุขเป็น
พิเศษเพราะความสุขเป็นสาระสำคัญที่จำเป็นของจริยธรรมและยังเป็นสิ่งที่มีความหมายแก่
การประพฤติปฏิบัติธรรมด้วย เนื่องจากการยึดถือหลักจริยธรรมและการปฏิบัติธรรมด้วยความสุข
จะทำให้กุศลธรรมเกิดขึ้นอยู่ในใจของบุคคลนั้นอยู่ตลอดเวลาและถ้ายิ่งบุคคลนั้นทำให้กุศลธรรมเกิด
ขึ้นอยู่ในใจได้เสมอ บุคคลนั้นก็จะมีการปฏิบัติธรรมที่แท้จริง และก็จะทำให้ชีวิตมีความสุขอยู่
เรื่อย ๆ ไป

ประเภทหรือระดับต่าง ๆ ของความสุข

เรื่องความสุขเป็นปัญหาสำคัญในพุทธศาสนา ดังนั้นพุทธศาสนาจึงสอนวิธีดับทุกข์เพื่อให้
เข้าถึงความสุข ความสุขในพุทธศาสนามีหลายประเภทและหลายระดับเริ่มจากระดับต่ำสุดอันได้แก่

¹ ม. ม. 13/488 - 508/443 - 461.

กามสุข แล้วประณีตขึ้นไปตามลำดับจนถึงระดับสูงสุด นั่นก็คือ**นิพพานสุข** ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ได้จำแนกความสุขออกเป็นคู่ ๆ ไว้ 13 คู่¹ ได้แก่

- (1) **คิหิสุข** หมายถึง สุขของคฤหัสถ์หรือสุขของชาวบ้าน **บรรพชาสุข** หรือ**บวรพิตสุข** หมายถึง สุขจากการบวชหรือสุขของนักบวช
- (2) **กามสุข** หมายถึง สุขที่เกิดจากกาม **เนกขัมมสุข** หมายถึง สุขที่เกิดจากความปลอดโปร่งจากกาม
- (3) **อุปริสุข** หมายถึง สุขกลัวทุกข์ ได้แก่สุขในไตรภูมิ หรือ โลกีย์สุข **นิรูปิสุข** หมายถึง สุขไม่กลัวทุกข์ ได้แก่ โลกุตตรสุข
- (4) **สาสวสุข** หมายถึง สุขก่ออาสวะ **อนาสวสุข** หมายถึง สุขไม่ก่ออาสวะ หรือสุขไร้อาสวะ
- (5) **สามิสสุข** หมายถึง สุขอิงอามิส หรือ สุขอาศัยเหยื่อล่อ หรือสุขทางเนื้อหนัง **นิรามิสสุข** หมายถึง สุขไม่อิงอามิส สุขไม่ต้องอาศัยเหยื่อล่อ หรือ สุขไม่ขึ้นต่อสิ่งเสพเสวย
- (6) **อนริยสุข** หมายถึง สุขของผู้ไม่เป็นอริยะ คือสุขของปุถุชน **อริยสุข** หมายถึง สุขของพระอริยะ
- (7) **กายิกสุข** หมายถึง สุขทางกาย **เจตสิกสุข** หมายถึง สุขทางใจ
- (8) **สัปปิติกสุข** หมายถึง สุขเจือปิติ ได้แก่สุขในฌานที่ 1 และที่ 2 **นิปปิติกสุข** หมายถึง สุขไม่เจือปิติ ได้แก่สุขในฌานที่ 3 และในฌานที่ 4
- (9) **สาตสุข** หมายถึง สุขมีรสสิ้น อรรถกถาว่า ได้แก่สุขในฌาน 3 ขั้นต้น แต่น่าจะได้แก่สุขตั้งแต่ฌานที่ 3 ลงมาทั้งหมด **อุเบกขาสุข** หมายถึง สุขเกิดแต่อุเบกขา คือ สุขเมื่อจิตได้ดุลย์เต็มที่ มองดูเฉยอย่างเป็นกลางพร้อมที่จะเห็นตามเป็นจริง และวินิจฉัยโดยถูกต้องเสมือนคนมีปัญญาผู้มองจากนอกเหตุการณ์เท่านั้นว่า ได้แก่ สุขในฌานที่ 4
- (10) **อสมาริสุข** หมายถึง สุขที่ไม่ถึงสมาธิ **สมาธิสุข** หมายถึง สุขเกิดจากสมาธิไม่ว่าอุปจาระหรืออัปปนาก็ตาม

¹ อจ. ทุก. 20/309 - 321/1000 - 2.

(11) **ลับปิดการรั้มมณสุข** หมายถึง สุขเกิดแก่ผู้พิจารณาณาน 2 ชั้นแรกที่มีปีติ **นิบปิดการรั้มมณสุข** หมายถึง สุขเกิดแก่ผู้พิจารณาณานที่ 3 และณานที่ 4 ซึ่งไม่มีปีติ

(12) **สาดารั้มมณสุข** หมายถึง สุขเกิดแก่ผู้พิจารณาณาน 3 แรกที่มีรสขึ้น **อุเปกขารั้มมณสุข** หมายถึง สุขเกิดแก่ผู้พิจารณาณานที่ 4 ซึ่งมีอุเปกขา

(13) **รูปรั้มมณสุข** หมายถึงสุขมีรูปธรรมหรือรูปณานเป็นอารมณ์ **อรูปรั้มมณสุข** หมายถึงสุขมีรูปธรรมหรือรูปณานเป็นอารมณ์

ความสุขทั้ง 13 คู่ที่กล่าวมาข้างต้น ความสุขอย่างหลังถือว่าเป็นเลิศหรือยอดเยี่ยมกว่าความสุขด้านหน้า เช่น บรรพชาสุขหรือสุขของนักบวชยอดเยี่ยมกว่าคิทธิสุขหรือสุขของคฤหัสถ์ ความสุขคู่แรกถือได้ว่าเป็นที่รวมของสุขทั้ง 12 คู่ ผู้ที่แสวงหาสุขนั้น มี 2 พวกเท่านั้น คือ คฤหัสถ์กับบรรพชิต คฤหัสถ์แสวงหากามสุข ส่วนบรรพชิตแสวงหาเนกขัมมสุข ความสุขที่คฤหัสถ์ควรแสวงหา นั้น มีอยู่ 4¹ ประการ คือ

(1) **อัตติสุข** หมายถึง สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือความภูมิใจ เอิบอímใจว่าตนมีโภคทรัพย์ ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม

(2) **โภคทรัพย์** หมายถึง สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือความภูมิใจ เอิบอímใจว่าตนได้ใช้จ่ายทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์

(3) **อนนสุข** หมายถึง สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือความภูมิใจ เอิบอímใจว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

(4) **อนวัชชสุข** หมายถึง สุขเกิดจากความประพฤดีไม่มีโทษ คือความภูมิใจ เอิบอímใจว่าตนมีความประพฤดีสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใคร ๆ ดิเตียนไม่ได้ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

เมื่อพิจารณาแล้ว สุขทั้ง 4 ประการนี้เป็นความสุขที่เกิดขึ้นโดยสุจริต ไม่ผิดศีลธรรม แม้เป็นความสุขที่ชอบธรรมก็ตาม แต่บรรพชิตควรงดเว้น อย่างอัตติสุขความสุขเกิดจากความมีทรัพย์ บรรพชิตไม่ควรแสวงหาสุขประเภทนี้ เพราะความมั่งมีเป็นที่อิจฉาริษยาของบุคคลทั้งที่เป็นมवलมิตรและอมิตร เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงจัดสุขทั้ง 13 คู่เป็น 2 ฝ่าย ดังตาราง 2

¹ อจ. จตกก. 21/62/90.

ตาราง 2 ความสุขนานาชนิด

คู่ที่	ความสุขของคฤหัสถ์	ความสุขของบรรพชิต
1	คติสุข	บรรพชิตสุข
2	กามสุข	เนกขัมมสุข
3	อุปธิสุข	นิรูปธิสุข
4	สาสวสุข	อนาสวสุข
5	สามิสสุข	นิรามิสสุข
6	อนริยสุข	อริยสุข
7	กายิกสุข	เจตสิกสุข
8	สัปปีติกสุข	นิปปีติกสุข
9	สาตสุข	อุเบกขาสุข
10	อสมาริสุข	สมาริสุข
11	สัปปีติการัมมณสุข	นิปปีติการัมมณสุข
12	สาตารัมมณสุข	อุเบกขารัมมณสุข
13	รูปรัมมณสุข	อรูปรัมมณสุข

ที่มา : ดัดแปลงมาจาก อภ. พุท. 20/309 - 321/1000 - 2.

สุขทั้ง 13 คู่นี้ ประกอบด้วยความสุขสองฝ่าย และสุขทั้งสองฝ่ายนี้บางครั้งบรรพชิตแสวงหาสุขฝ่ายคฤหัสถ์หรือคฤหัสถ์แสวงหาสุขฝ่ายบรรพชิตก็มี และปรากฏอยู่ตามที่เราเห็น ๆ กันในสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ แต่ไม่สามารถปักใจเชื่อได้ทีเดียว นอกจากว่านั่นผ่านการตัดสินวินิจฉัยโดยผู้วินิจฉัยเป็นผู้รู้คติธรรมอย่างชัดเจนแล้วแต่ที่แน่ ๆ ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตสามารถที่จะแสวงหาสุขทั้งสองฝ่ายนั้นได้จนอุปนิสัยแก่กล้าแล้วจึงบรรลุนิพพานสุขได้โดยไม่คาดคิด ดังนั้นพุทธศาสนาไม่จำกัดว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิต เพศหญิงหรือเพศชายต่างก็มีสิทธิที่จะบรรลุ **นิพพานสุข** ได้ทั่วกัน

ในเมื่อทุกคนขัดเกลาลोภะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงจนหมดไปในที่สุด เมื่อโลภะ โทสะ โมหะ หมดไปเราเรียกกันว่า **มีอุปนิสัยแก้กล้า** ก็จะมีโอกาสถึงนิพพานสุขได้

นอกจากการแบ่งความสุขออกเป็นคู่ ๆ แล้วพุทธศาสนายังได้แบ่งประเภทของความสุข เป็นลำดับขั้นที่ชัดเจนรวมทั้งละเอียดและดูง่ายไม่ซับซ้อน ซึ่งความสุขเหล่านี้มีอยู่ในนาภฏุมิที่หมู่สัตว์ บำเพ็ญชั่วดีไว้แล้วไปเกิด โดยความสุขประเภทนี้สามารถแบ่งออกได้เป็น 10 ชั้น¹ ด้วยกันอันได้แก่

- (1) **กามสุข** สุขเนื่องด้วยกาม ได้แก่ความสุขโสมนัส ที่เกิดขึ้นด้วยอาศัยกามคุณ 5²
- (2) **ปฐมฌานสุข** สุขเนื่องด้วยปฐมฌานซึ่งสกัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายประกอบด้วย วิตก³ วิจาร⁴ ปีติ สุข และเอกัคคตา
- (3) **ทุติยฌานสุข** สุขเนื่องด้วยทุติยฌาน ซึ่งประกอบด้วยปีติ สุข และเอกัคคตา
- (4) **ตติยฌานสุข** สุขเนื่องด้วยตติยฌาน ซึ่งประกอบด้วยสุขและเอกัคคตา
- (5) **จตุตถฌานสุข** สุขเนื่องด้วยจตุตถฌาน ซึ่งประกอบด้วยอุเบกขา และเอกัคคตา⁵
- (6) **อากาสาัญญาตนสมาบัติสุข** สุขเนื่องด้วยอากาสาัญญาตนสมาบัติ ซึ่งสว่างพ้นรูปสัญญาได้โดยสิ้นเชิง ปฏิขสัญญาสว่างลับไปหมด ไม่มนสิการนานัตตสัญญา นึกถึงแต่อวกาศอันอนันต์เป็นอารมณ์

¹ ม. ม. 13/100/96.

² กามคุณ 5 คือส่วนที่นำใคร่ นำปรารถนา ประกอบด้วย (ม. ม. 12/197/168 ; 327/333).

รูปะ (รูป)

สัททะ (เสียง)

คันธะ (กลิ่น)

รสะ (รส)

โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย)

³ วิตก คือ ขณะที่เนกขัมมะและกุศลธรรมกระทบจิต เหมือนกับระดังเกิดเสียงดังขึ้น การทำงานทางใจเกิดผล

⁴ วิจาร คือ เสียงครวญของระดังดังติดต่อกันไปกว่าจะสิ้นเสียงนานพอสมควร พระโยคาวจรสามารถจับเอาอารมณ์นั้นไว้ได้ จนทำให้เกิดองค์ 3-4-5 ได้ ซึ่งเป็นความสุขในฌานที่ 2

⁵ อุเบกขา และเอกัคคตา คือ เฟงพิจารณาแต่เรื่องที่ถูกต้อง เป็นธรรมอย่างเดียวไม่เอนเอียงไปสู่ความผิดพลาดอีก พ้นโลกียสุข เข้าสู่โลกุตตรสุข (โสดาปัตติผล)

(7) **วิญญาณัญญาตนสมาบัติสุข** สุขเนื่องด้วยวิญญาณัญญาตนสมาบัติ ซึ่งคำนึงวิญญาณอันอนันต์เป็นอารมณ์

(8) **อากิญจัญญาตนสมาบัติสุข** สุขเนื่องด้วยอากิญจัญญาตนสมาบัติ ซึ่งคำนึงภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์

(9) **เนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติสุข** สุขเนื่องด้วยเนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติ อันถึงภาวะที่มีสัณญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัณญาก็ไม่ใช่

(10) **สัณญาเวทยิตนิโรธสมาบัติสุข** สุขเนื่องด้วยสัณญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ อันถึงภาวะที่ดับสัณญาและเวทนาทั้งหมด

ความสุขทั้ง 10 ชั้นข้างต้นมีความประณีตและลึกซึ้งยิ่งกว่ากันขึ้นไปตามลำดับชั้น ความสุขทั้ง 10 ชั้นยังมีความทุกข์แทรกอยู่ ซึ่งถือว่าเป็นความสุขที่บกพร่องมีส่วนเสีย ถ้าบุคคลใดนำไปยึดถือปฏิบัติก็จะเกิดโทษมากกว่าคุณ ความสุขชั้นสูง ๆ ขึ้นไปจะยิ่งมีความประณีตบริสุทธิ์มากขึ้น พระพุทธเจ้าสอนให้มองความสุขเหล่านี้ตามสภาพความเป็นจริงทั้งด้านที่มีความสุขและความทุกข์เข้ามาเจือปน คือมองทั้งส่วนดีและส่วนเสียหรือมองทั้งส่วนที่เป็นคุณและเป็นโทษ เมื่อเห็นโทษของสุข ที่พยายามก็จะเบื่อกว่าไม่เข้าไปหลงติดและพยายามโน้มน้าวไปหาสุขที่ประณีตกว่า เมื่อได้รู้จักกับรสของสุขที่ประณีตแล้วก็จะละความสุขที่หยาบได้ต่อไป และจะต้องการความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไปตามลำดับ ถ้าจะจัดย่อความสุข 10 ชั้นนี้ให้กระชับและเข้าใจง่ายขึ้น ก็สามารถจัดความสุขได้เป็น 3 ระดับ¹

(1) **สามิสสุข** คือสุขอาศัยสามิส ได้แก่ กามสุข

(2) **นิรามิสสุข** คือสุขไม่อาศัยสามิส ได้แก่ ฌานสุข

(3) **นิรามิสตรสุข** คือ สุขยิ่งกว่านิรามิสสุข หรือสุขเหนือกว่านิรามิสสุข

ความสุขสามารถแบ่งได้อีกแบบหนึ่งซึ่งสามารถครอบคลุมความสุขได้ทุกระดับที่กล่าวมาข้างต้นคือการแบ่งความสุขออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ **โลกียสุข** กับ **โลกุตตรสุข** (พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต), 2538 ก : 88)

¹ ส. สฬ. 18/450 - 2/293.

(1) **โลกียสุข** หมายถึงความสุขอันเป็นวิสัยของโลกหรือเป็นความสุขที่เกี่ยวข้องกับภพและภุมิ ภพในที่นี้หมายถึงแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย ภพจำแนกได้ 3 ภพ คือ **กามภพ รูปภพ และอรุภพ**¹

1.1 กามภพ หมายถึง ภพอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ทั้งหลาย ผู้ที่ยังติดข้องอยู่ในกามภพนี้ประกอบด้วยอบายภุมิ 4 มนุษย์โลก 1 และกามาวจรสวรรค์ 6

1.1.1 นiryas คือ นรกเป็นภุมิที่ปราศจากความสุขสบาย สัตว์ที่อาศัยอยู่ในภุมินี้เรียกว่าสัตว์นรก

1.1.2 ตีรจณานิโยนิ คือ กำเนิดตีรจณานิโยนิ เป็นภุมิของสัตว์ที่ไม่มีที่อยู่โดยเฉพาะ ตีรจณานิโยนิ 2 ชนิดคือ ชนิดที่สามารถเห็นได้ด้วยตา และชนิดที่ไม่สามารถเห็นได้ด้วยตา ตีรจณานิโยนิ 2 ชนิดนี้ แบ่งจำแนกโดยขาได้ 4 พวก คือ

ก. พวกที่ไม่มีขา เช่น งู ปลา ไส้เดือน เป็นต้น

ข. พวกมี 2 ขา เช่น เบ็ด ไก่ นก เป็นต้น

ค. พวกมี 4 ขา เช่น หมา แมว เป็นต้น

ง. พวกที่มีขามาก เช่น กิ้งกือ ตะขาบ เป็นต้น

1.1.3 ปิตติวิสัย คือ แดนเปรต เป็นภุมิซึ่งเป็นที่อยู่ที่กินของบรรดาเปรต

1.1.4 อสุรกาย คือ อสุระหรืออสูร เป็นสัตว์ที่ปราศจากความสนุกสนานร่าเริง อิศรภาพ และความรุ่งโรจน์

ภุมิทั้ง 4 ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นภุมิที่ปราศจากความเจริญ สัตว์ต่าง ๆ ในภุมิเหล่านี้จะไม่มีโอกาสสร้างกุศลกรรม พุทธศาสนาเรียกภุมิทั้ง 4 นี้ว่า อบายภุมิ หรือทุดติภุมิ

1.1.5 มนุษย์ ได้แก่สัตว์ที่มีจิตใจสูงกว่าสัตว์ในอบายภุมิ 4 ทั้งยังสามารถถอบรมจิตใจให้ถึงโลกุตตรสุขได้ยิ่งกว่าสัตว์ในรูปภพและอรุภพ อย่างเช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วพระองค์ก็กลายเป็นคนที่มีความสุขเหนือโลก

1.1.6 จตุมหาราชิกา คือสวรรค์ชั้นที่ห้าวมหาราชทั้ง 4 และบรรดาเทวดาทั้งหลาย อาศัยอยู่

¹ ที. ป. 11/228/228.

1.1.7 ดาวดึงส์ คือ แดนแห่งเทพ มีท้าวสักกะ หรือพระอินทร์ เป็นใหญ่

1.1.8 ยามา คือ แดนแห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์ ปราศจากความลำบากและมี

ความสุขที่เป็นทิพย์

1.1.9 ดุสิต คือ แดนแห่งเทพผู้เฝ้าอิมด้วยสิริสมบัติของตน เทพทั้งหลายในภุมินีมี

ความยินดีและแช่มชื่นอยู่เสมอ

1.1.10 นิมมานรดี คือ แดนแห่งเทพผู้มีความยินดีในการนรมิต

1.1.11 ปริมมิตวสวัตตี คือแดนแห่งเทพผู้มีอำนาจให้เป็นที่ไปในสมบัติที่ผู้อื่นนรมิต

ให้ เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในภุมินีสวयงามคุณ 5 ที่เทวดาองค์อื่นรู้ความต้องการของตนแล้วนรมิตให้
ภูมิที่ 5-11 นี้เรียกว่ากามสุคติภูมิ ผู้ที่เกิดในกามสุคติภูมิได้ ต้องเกิดจากอำนาจของทาน
ศีล ภาวนา ซึ่งเป็นมหากุศลที่ได้สะสมไว้ในอดีตชาติ

กามาวจรภูมิทั้ง 11 นี้เมื่อเอาความสุขมาเป็นเกณฑ์ในการแบ่งระดับของความสุข
ภูมิชั้นปริมมิตวสวัตตีมีความสุขลดมากที่สุด ภูมิชั้นนิมมานรดี ดุสิต ยามา ดาวดึงส์ และ
จตุรหาราชิกามีความสุขลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ ภูมิที่ 4 คือมนุษย์จะประกอบไปด้วยความทุกข์
และความสุขคละเคล้ากันไปแล้วแต่บุญและกรรมที่สร้างมาเมื่อชาติที่แล้ว ภูมิที่มีความทุกข์มากที่สุด
คือภูมินรก ตีรจณานิ โปตติวิสัย และอสุรกาย มีความสุขลดหลั่นกันตามลำดับ

1.2 รูปภพ ได้แก่ รูปาวจรภูมิ 16 อันเป็นที่อยู่ของบรรดาพรหมทั้งหลาย บรรดา
พรหมทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในรูปาวจรภูมิทั้ง 16 นี้ประเสริฐกว่าพวกเทวดาชั้นกามาวจร เพราะพรหม
ภพนี้มีความสุขเจริญ มีศีล สมาธิ ปัญญา หรือฉานสมบัติ อภิญญา และพรหมวิหารธรรม รูปาวจร
ภูมิ 16 ภูมิแบ่งเป็นปฐมฉานภูมิ 3 ทุตติฉานภูมิ 3 ตติยฉานภูมิ 3 และจตุตถฉานภูมิ 7 เรียงตาม
ลำดับดังนี้

1.2.1 พรหมปารีสัชชา คือพรหมที่เป็นบริวารคอยรับใช้พรหมที่เป็นหัวหน้า

1.2.2 พรหมบุโรหิตา คือพรหมที่เป็นที่ปรึกษาของพรหมที่เป็นหัวหน้า

1.2.3 มหาพรตมา คือพรหมที่เป็นหัวหน้าผู้เป็นใหญ่

1.2.4 ปริตตภา คือพรหมที่มีรัศมีน้อยกว่าพรหมที่อยู่ด้านบน

1.2.5 อัปปมาณภา คือพรหมที่มีรัศมีที่ไม่สามารถประมาณได้

1.2.6 อากัสสรา คือพรหมที่มีรัศมีแผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย

- 1.2.7 ปริตตสุภา คือพรหมที่มีรัศมีสวยงามแต่น้อยกว่าพรหมที่อยู่เบื้องบน
- 1.2.8 อัปมาณสุภา คือพรหมที่มีรัศมีสวยงามหาประมาณมิได้
- 1.2.9 สุกกิดทา คือพรหมที่มีรัศมีสวยงามตลอดไปทั่วร่างกาย
- 1.2.10 เวทปผลา คือพรหมที่มีผลไพบุลย์
- 1.2.11 อลัญญิสัตว์ คือพรหมที่ไม่มีนามชนันท์ มีแต่รูปชั้นอย่างเดียว
- 1.2.12 อวิหา คือพรหมที่ไม่เสื่อมถอยจากสมบัติของตน หรือเป็นพรหมที่ไม่จุติ

ก่อนที่จะครบกำหนดอายุ

- 1.2.13 อตปปา คือพรหมที่ไม่มีความเดือดร้อนใจ
- 1.2.14 สุทัสสา คือพรหมที่มีร่างกายสวยงามมาก ผู้ใดได้เห็นแล้วเกิดความสุขใจ
- 1.2.15 สุทัสลี คือพรหมที่เห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยความสะดวก
- 1.2.16 อกนิฏฐา คือพรหมที่ไม่มีความด้อย

พรหมที่เกิดในรูปาวจรภูมิ 16 ภูมิเรียกว่ารูปพรหม พรหมทั้ง 16 ภูมินี้จะท่องเที่ยวอยู่ในรูปยังปรากฏรูปธรรมเป็นอารมณ์ ความสุขในชั้นรูปพรหมเป็นความสุขที่ประณีตกว่าความสุข เพราะฉะนั้นจะต้องเป็นความสุขที่เกิดจากการเจริญรูปฌาน

1.3 อรูปภพ ได้แก่ รูปาวจรภูมิ 4 เป็นชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป เรียกว่าชั้นอรูปพรหม ได้แก่

1.3.1 อากาสาณัญจายตนภูมิ คือภูมิเป็นที่ตั้งของอากาสาณัญจายตนฌาน เป็นชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด

1.3.2 วิญญาณัญจายตนภูมิ คือภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญาณัญจายตนฌาน เป็นชั้นที่เข้าถึงภาวะมีวิญญาณไม่มีที่สุด

1.3.3 อากิญจัญญายตนภูมิ คือภูมิเป็นที่ตั้งของอากิญจัญญายตนฌาน เป็นชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร

1.3.4 เนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ คือภูมิเป็นที่ตั้งของเนวสัณญานาสัณญายตนฌาน เป็นชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัณญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัณญาก็ไม่ใช่

พรหมที่เกิดในอรุภาวจรภูมิทั้ง 4 นี้เรียกว่าอรุปรหม คือเป็นพรหมที่ไม่มีรูปมีแต่นามชั้น 4 ความสุขในชั้นอรุปรหมเป็นความสุขที่เกิดจากการเจริญรูปฌาน ซึ่งมีความประณีตกว่าความสุขในรูปฌาน

ทั้งกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรุภาวจรภูมิ ทั้งสามภูมินี้เรียกว่าโลกียภูมิ ความสุขในโลกียภูมิจึงจัดอยู่ในความสุขระดับโลกียสุข

(2) **โลกุตตรสุข** หมายถึง ความสุขที่สูงกว่าโลกียสุข เป็นความสุขที่เนื่องด้วยมรรคผล นิพพาน ดับกองทุกข์และกิเลสทั้งปวงหมดแล้ว พุทธศาสนาเรียกความสุขประเภทนี้อีกอย่างว่า นิพพานสุขซึ่งถือว่าเป็นความสุขระดับสูงสุดของมนุษย์ ผู้ที่มีความสุขระดับนี้จะอยู่ในภาวะที่โปร่งโล่ง เป็นอิสระเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ที่ไม่มีอะไรมาทวนบีบคั้นกดดัน บุคคลที่มีความสุขระดับนี้แล้วจะรู้สึกเบื่อกับความทุกข์ที่เคลือบแฝงไปด้วยกามสุข และจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับความสุขระดับต่ำนี้อีกเลย ดังพระพุทธเจ้าทรงเล่ากรณีของพระองค์เองเป็นตัวอย่างดังนี้

ดูก่อนมาคัณฑิยะ เราในแผละครั้งก่อนเมื่อยังครองเรือนอยู่ มีกามคุณทั้งห้า พรั่งพร้อมเต็มที่ บำรุงบำเรอด้วยรูป...เสียง...กลิ่น...รส...โผฏฐัพพะ ทั้งหลาย...ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยความยั่วยวน ชวนให้กำหนัด เรามีปราสาทถึง 3 แห่ง ปราสาทหนึ่งสำหรับฤดูฝน ปราสาทหนึ่งสำหรับฤดูหนาว ปราสาทหนึ่งสำหรับฤดูร้อน เรา นั้นได้การบำเรอด้วยดนตรีทั้งหลาย ที่ล้วนแต่สตรี ไม่มีบุรุษเจือปนเลย อยู่ในปราสาทประจำฤดูฝน ไม่ต้องลงจากปราสาทเลยตลอดเวลาสี่เดือน สมัยต่อมา เรา นั้นได้ล่วงรู้ถึงความเกิดขึ้น ความคงอยู่ไม่ได้ คุณและโทษของกามทั้งหลายกับทั้งทางออกหรือภาวะรอดพ้นของมันตามความเป็นจริง จึงละกามตัณหา บรรเทาความร่าเริงเพราะกามเสียได้ หมดความกระหายอยาก เป็นอยู่โดยมีจิตสงบระงับในภายใน เรา นั้นมองเห็นสัตว์ทั้งหลายอื่นผู้ยังไม่หมดราคะในกามทั้งหลาย ถูกกามตัณหาเกาะกิน ถูกแผดเผาด้วยความเร่าร้อนแห่งกาม เสพเสวยกามทั้งหลายอยู่ ก็มีได้นึกไผ่ทะยานต่อสัตว์เหล่านั้น ไม่รู้สึกยินดีในกามนั้น ชื่อนั้นเพราะเหตุไร ก็เพราะว่าเราเริ่มมรณอยู่ด้วยความชื่นชมยินดีที่ไม่ต้อง

มีกาม ไม่ต้องมีอกุศลธรรมทั้งหลายจึงไม่ไฝพะยานถึงความสุขที่ทราบดีกว่า ไม่นึก
ยินดีในความสุขที่ทราบดีกว่านั้น

ดูก่อนมาคณคหิยะ เปรียบเหมือนว่า คฤหบดี หรือบุตรคฤหบดีผู้มั่งคั่ง ร่ำรวย
ทรัพย์ มีโภคะมาก มีกามคุณทั้ง 5 พรั่งพร้อมบริบูรณ์ ได้รับการบำรุงบำเรอ...เขา
ประพาศสุจริต...เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ในหมู่พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ เทพบุตรนั้น
แวดล้อมด้วยหมู่นางอัปสร มีกามคุณ 5 อันเป็นทิพย์พรั่งพร้อมบริบูรณ์ปรนเปรอ
อยู่ เทพบุตรนั้นมองเห็นคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีที่มีกามคุณ 5 พรั่งพร้อมบริบูรณ์
บำรุงบำเรออยู่ เธอจะเห็นประการใด เทพบุตรนั้น...จะนึกอิจฉาต่อคฤหบดีหรือ
บุตรคฤหบดี หรือไฝพะยานต่อกามคุณทั้ง 5 อย่างของมนุษย์ หรือจะประหวัดใจ
ถึงกามทั้งหลายอย่างมนุษย์หรือหาไม่ ไม่เลยท่านพระโคตมผู้เจริญ เพราะเหตุใด
ก็เพราะกามทั้งหลายที่เป็นทิพย์ดีเยี่ยมกว่า ประณีตกว่ากามทั้งหลายอย่างของมนุษย์

และ

ดูก่อนมาคณคหิยะ ฉะนั้นเหมือนกัน เรายัง...ไม่นึกพะยานต่อสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น
ไม่รู้สักยินดีในกามนั้น...ก็เพราะเราริเริ่มอยู่ด้วยความชื่นชมยินดีที่ไม่ต้องมีกาม
ไม่ต้องมีอกุศลธรรม อีกทั้งเป็นสุขเหนือกว่าทิพย์สุข จึงไม่ไฝพะยานต่อความสุขที่
ทราบดีกว่า ไม่นึกยินดีในความสุขที่ทราบดีกว่านั้น¹

โลกียสุขและโลกุตตรสุขเป็นระดับของความสุข ความสุขทั้งสองระดับนี้ถึงแม้ว่าจะ
ประกอบไปด้วยความสุขเหมือนกัน แต่เป็นความสุขในระดับที่แตกต่างกัน โลกียสุขเป็นความสุข
ระดับต้น ผู้ใดยึดถือความสุขระดับนี้จะรู้สึกถึงความอึดอัด ความถูกรบกวน ความไม่ปลอดภัย
สาเหตุที่ทำให้มีความรู้สึกเช่นนี้เพราะโลกียสุขเป็นความสุขที่ยังเคลือบแฝงด้วยกามสุข

¹ ม. ม. 13/281 - 2/274 - 6.

คือยังประกอบไปด้วยความใคร่ ความอยาก ความปรารถนาไม่รู้จักจบสิ้น กามมี 2 อย่างคือ
 วัตถุกามและกิเลสกาม

วัตถุกาม เป็นโฉน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชื่นชบใจ เครื่อง
 ลาด เครื่องท่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นา ที่ดิน
 เงิน ทอง บ้าน นิคมราชธานี รัฐ ประเทศ กองทัพ คลัง หลวง วัตถุเป็นที่ตั้ง
 แห่งความติดใคร่ อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม ชื่อว่าวัตถุกาม อีกอย่างหนึ่ง กามทั้ง
 หลายที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบัน กามที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก
 ทั้งภายในและภายนอก ชนิดเลว ชนิดปานกลาง ชนิดประณีต ที่เป็นของสัตว์ใน
 อบาย ที่เป็นของมนุษย์ ที่เป็นทิพย์ ที่ปรากฏเฉพาะหน้า ที่บันดาลเอง ที่ผู้อื่น
 บันดาลให้ ที่ครอบครอง ที่ไม่ได้ครอบครอง ที่หวังแทน ที่ไม่ได้หวังแทน ธรรม
 ที่เป็นกามาวรแม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นรูปาวรแม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นอรูปราวรแม้
 ทั้งหมด ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งตัณหา เป็นอารมณ์ของตัณหา ชื่อว่ากาม ด้วยอรรถว่า
 เป็นที่ตั้งแห่งความอยาก ด้วยอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เหล่านี้เรียกว่าวัตถุ
 กาม กิเลสกาม เป็นโฉน ความพอใจก็เป็นกาม ราคะก็เป็นกาม ความชบใจติด
 ใครก็เป็นกาม ความดำริก็เป็นกาม ราคะก็เป็นกาม ความครุ่นคิดติดใครก็เป็น
 กาม กามฉันท์ กามราคะ กามนันทิ กามตัณหา กามเสนาหา ความเร้าร้อนกาม
 ความหลงไหลกาม ความหมกมุ่นกาม กามท่วมใจ กามผูกมัดใจ ความถือมั่นใน
 กาม นิ वर्ณคือกามฉันท์ กามในข้อความว่า นี้แน่กาม เราเห็นรากเหง้าของเจ้า
 แล้วว่าเจ้าเกิดขึ้นมาจากความดำริ เราจักไม่ดำริถึงเจ้าละ เมื่อทำอย่างนี้ เจ้าก็จักไม่
 มี เหล่านี้เรียกว่ากิเลสกาม¹

¹ พ. ม. 29/2/1 ; 34/31.

ความสุขของปุถุชนส่วนใหญ่ อริยบุคคล เช่น พระโสดาบัน และพระสกทาคามีจะเป็นความสุขระดับกามสุข แต่ก็ยังมีกัลยาณชนบางท่านที่มีความสุขระดับสูงกว่ากามสุขคือความสุขระดับฌานสุข บุคคลที่มีความสุขระดับฌานสุขคือบุคคลที่หมั่นเจริญฌานภาวนา ทั้งกามสุขและฌานสุขล้วนแล้วแต่เป็นความสุขระดับโลกียสุข ความสุขที่ประณีตกว่าโลกียสุขคือโลกุตตรสุขหรือนิพพานสุขนั่นเองซึ่งนับเป็นความสุขที่ไม่ต้องอาศัยกาม ไม่ต้องพึ่งสิ่งเสพส่วยจากภายนอก ผู้ที่เข้าถึงความสุขระดับนี้แล้วถึงแม้จะเห็นบุคคลอื่นมีความสุขพร้อมบริบูรณ์ กำลังเสพส่วยความสุขอยู่ก็จะไม่รู้สึกริษยาบุคคลนั้นหรืออยากจะมีความสุขนั้นเลย เหมือนเหวดดาที่เสวยทิพย์สุกมาเห็นมนุษย์เสพสุขที่ทรมานกว่าจะไม่รู้สึกอิจฉาหรือนึกยินดีอยากได้ความสุขนั้นอีกเลย

เกณฑ์ตัดสินการกระทำ

เรื่องเกณฑ์ตัดสินการกระทำหรือเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมเป็นเรื่องที่สร้างความสับสนงงงวยให้กับหลาย ๆ ท่านว่าสิ่งที่เราทำนั้นมีความถูกหรือผิดอย่างไร มีมาตรการอะไรที่จะตัดสินความถูกผิดนี้ได้ ในชีวิตของมนุษย์แต่ละคนนี้ต้องเผชิญกับการเลือกรวมทั้งการตัดสินใจในความถูกต้องและความเหมาะสมอยู่ตลอดเวลา ซึ่งจะเห็นได้ว่าการตัดสินเรื่องถูกผิดเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์มากซึ่งมนุษย์แต่ละคนโดยทั่วไปมักจะมีหลักเกณฑ์ในการตัดสินสิ่งนี้ตามประสบการณ์สิ่งแวดล้อมที่ได้รับมา

ในพุทธศาสนามีการกล่าวถึงเรื่องเกณฑ์ตัดสินการกระทำหรือเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมไว้เช่นกัน และภายหลังได้มีนักวิชาการหลายท่านนำเรื่องเกณฑ์ตัดสินการกระทำมาตีความ หนึ่งในนักวิชาการประกอบด้วยท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ท่านเป็นนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญทางพุทธศาสนาท่านมีทรรศนะว่าความดี ความชั่วของมนุษย์มีกรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมนุษย์เป็นผู้ปรุงแต่งกรรมและในทางกลับกันกรรมก็เป็นเครื่องปรุงแต่งวิถีชีวิตโชคชะตาของมนุษย์ พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับเรื่องกรรมเป็นอย่างมาก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “กัมมุนา วัตตตี โลโก”¹ แปลว่าโลกเป็นไปตามกรรม หรือโลกเป็นไปเพราะกรรม ตราบใดที่มนุษย์ยังมีการกระทำ ตราบนั้น

¹ ม. ม. 13/707/648 ; 648 ; ช. ส. 25/382/457.

มนุษย์ก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากปวงกรรมได้พ้น พระธรรมปิฎก (ประยูรย์ ปยุตโต) ได้ตีความคำว่า **กรรม** เอาไว้ว่า **กรรม** ถ้าแปลตามรากศัพท์ว่า “การงานหรือการกระทำแต่ในทางธรรมต้องจำกัดความจำเพาะลงไปว่า หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนาที่ไม่เรียกว่าเป็นกรรมในความหมายทางธรรม” (พระธรรมปิฎก (ประยูรย์ ปยุตโต), 2538 ค. : 157) ถ้าพิจารณาถึงต้นตอหรือแก่นแท้ของกรรมซึ่งเป็นการพิจารณาแบบตรงตัวหรือเฉพาะตัว “กรรมก็คือเจตนาอันได้แก่เจตน์จำนง ความจงใจ การเลือกคัดตัดสินใจมุ่งหมายที่จะกระทำหรือพลังนำที่เป็นตัวกระทำการนั้นเอง เจตนาหรือเจตน์จำนงนี้เป็นตัวนำปั้งชี้และกำหนดทิศทางแห่งการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ และเป็นตัวการหรือเป็นแกนนำในการริเริ่มปรุงแต่งสร้างสรรค์ทุกอย่าง จึงเป็นตัวแท้ของกรรม” (ประยูรย์ ปยุตโต), 2538 ค. : 157) ดังพุทธพจน์ที่ว่า **เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ** แปลความว่า ภิกขุทั้งหลายเจตนาอันเองเราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย วาจา และใจ พระธรรมปิฎก (ประยูรย์ ปยุตโต) เห็นว่าความดี ความชั่วของมนุษย์มีความสัมพันธ์อยู่กับกรรมและกรรมก็คือเจตนา เจตนาเป็นตัวการที่นำมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ และกำหนดแนวทางว่าจะเกี่ยวข้องกับแบบไหนอย่างไร จะเลือกรับอะไรหรือไม่ จะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างไร ทั้งหมดนี้เป็นอำนาจอิสระของเจตนาที่จะทำ การกระทำใดไร้เจตนา ก็ไม่เป็นไปตามกฎแห่งกรรม

พุทธจริยศาสตร์ได้จำแนกกรรมตามคุณภาพหรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุได้ 2 อย่างคือ

(1) **อกุศลกรรม** คือกรรมที่เป็นอกุศล อันได้แก่ การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว ซึ่งหมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ (โลภ) โทสะ (โกรธ) และโมหะ (หลง)

(2) **กุศลกรรม** คือกรรมที่เป็นกุศล อันได้แก่การกระทำที่ดี หรือกรรมดี ซึ่งหมายถึงการกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ (ไม่โลภ) อโทสะ (ไม่โกรธ) และอโมหะ (ไม่หลง)

ถ้าจะจำแนกกรรมตามทวาร คือทางที่ทำความกรรมหรือทางการแสดงออกของกรรมนั้นสามารถจำแนกออกได้ 3 ทางด้วยกันคือ

(1) **ทางกาย** คือ การกระทำด้วยกาย เรียกว่ากายกรรม

(2) **ทางวาจา** คือ การกระทำด้วยวาจา เรียกว่าวจีกรรม

(3) **ทางใจ** คือ การกระทำด้วยใจ เรียกว่ามโนกรรม

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) เห็นว่าการกระทำทั้ง 3 ทางนี้มนโกรรมถือว่าเป็นกรรมที่สำคัญ มีผลกว้างขวางและรุนแรงที่สุดเพราะเป็นกรรมที่เกิดก่อนกรรมทางอื่น ๆ คนมักคิดก่อน แล้วจึงพูด จึงกระทำ คือแสดงออกทางกาย (กายกรรม) และทางวาจา (วจีกรรม) หรืออาจกล่าวได้ว่ามนโกรรม เป็นเหตุก่อให้เกิดกายกรรมและวจีกรรม ถ้าหากมีเจตนาดีเกิดจากมนโกรรมที่ดี กายกรรมและ วจีกรรมก็จะดีไปด้วย ถ้าหากมีเจตนาไม่ดี ซึ่งเกิดจากมนโกรรมที่ไม่ดี กายกรรมและวจีกรรมก็จะ ไม่ดีเช่นกัน

เจตนาเป็นตัวกรรมนั้นจะเห็นได้ว่าเจตนาที่ประกอบด้วยกุศลก็เป็นกุศลเจตนาและเป็น กุศลกรรม ส่วนเจตนาที่ประกอบด้วยอกุศลก็เป็นอกุศลเจตนาและเป็นอกุศลกรรม เมื่อกุศลเจตนา และอกุศลเจตนาแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ ก็เรียกว่าเป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม ทางกาย ทางวาจา และทางใจ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กายกรรม วจีกรรม และมนโกรรมที่เป็นกุศล และอกุศล

เรื่องของกรรมหรือกรรมนิยาม¹ ที่กล่าวข้างต้นนับว่าเป็นเกณฑ์หลักที่ใช้ในการตัดสิน การกระทำใดว่ามีคุณค่าทางจริยธรรมหรือไม่อย่างไร พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) เห็นว่านอก จากจะใช้กรรมหรือกรรมนิยามมาเป็นเครื่องในการตัดสินการกระทำแล้วควรจะนำสังคัมหรือสภาพ สังคัมมาพิจารณาตัดสินการกระทำของมนุษย์ด้วย สังคัมในที่นี้พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) เรียกว่าสังคัมนิยมน² กรรมหรือกรรมนิยามเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการกระทำของของคนในทาง ที่เป็นกุศลและอกุศล สังคัมนิยมนหรือกฎแห่งความดีความชั่วของสังคัมเป็นกฎซึ่งคนได้บัญญัติขึ้น

¹ นิยาม 5 หมายถึงความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติแบ่งได้ 5 นิยามคือ

1. **อุตุนิยาม** กฎธรรมชาติเกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ โดยเฉพาะความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลง ทางวัตถุ 2. **พีชนิยาม** กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธ์หรือที่เรียกกันว่าพันธุกรรม 3. **จิตตนิยาม** กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับ การทำงานของจิต 4. **กรรมนิยาม** กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ 5. **ธรรมนิยาม** กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความ สัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย

(พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2538 ค. : 152-153)

² สังคัมนิยมน หมายถึง กฎที่มนุษย์กำหนดวางขึ้นเป็นข้อตกลงเพื่อควบคุมความประพฤติในหมู่มนุษย์ด้วยกันเอง ให้อยู่ร่วมกันโดยผาสก นับว่าเป็นบัญญัติทางสังคัม เช่น ระเบียบ ข้อบังคับ กติกา กฎหมาย จริตประเพณี วินัยบัญญัติ (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2538 ค. : 156)

มาเพื่อควบคุมคนในสังคม พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เห็นว่าสังคมนิยมสามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินการกระทำได้เพราะสังคมนิยมเป็นกฎระเบียบข้อบังคับ กฎหมาย จารีตประเพณีที่มนุษย์ได้บัญญัติขึ้นเพื่อควบคุมคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้โดยสันติสุข ถ้าใครละเมิดกฎที่สังคมนิยมบัญญัติขึ้นก็อาจเป็นคนไม่ดีในสังคมและจะอยู่ในสังคมอย่างไม่มีความสุข สังคมนิยมและกรรมนิยามมีส่วนเกี่ยวข้องกันในแง่ที่ว่าสังคมนิยมเป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งและสร้างสรรค์ของมนุษย์ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากกรรมและขึ้นต่อกรรมนิยาม สังคมนิยมจึงเป็นส่วนหนึ่งของกรรมนิยาม ถึงแม้สังคมนิยมจะเป็นส่วนหนึ่งของกรรมนิยาม แต่สังคมนิยมและกรรมนิยามก็มีส่วนที่แตกต่างกันในแง่ที่ว่ากฎของสังคมนิยมมนุษย์จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อการกระทำของตนตามกระบวนการที่จัดวางขึ้นเองของมนุษย์ ส่วนกรรมนิยามมนุษย์จะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองเช่นกัน แต่ต้องเป็นไปตามกระบวนการของธรรมชาติหรือกฎแห่งกรรม

เรื่องเกณฑ์ตัดสินการกระทำในพุทธจริยศาสตร์ตามพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) สามารถสรุปเกณฑ์เรื่องกรรมนิยามเพียงอย่างเดียวหรือกรรมนิยามที่สัมพันธ์กับสังคมนิยมทั้งโดยภาวะและโดยคุณค่าซึ่งเป็นคุณค่าโดยภาวะบ้าง หรือคุณค่าตามที่กำหนดบ้าง ได้ดังนี้

- (1) ว่าโดยคุณโทษต่อชีวิต หรือต่อจิตใจและบุคลิกภาพ คือเป็นภาวะที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ เอื้อหรือไม่ต่อคุณภาพชีวิตส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ทำให้กุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายขึ้นลดถอยหรืออภังค และช่วยสร้างเสริมบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่
- (2) ว่าโดยคุณโทษต่อบุคคล คือเป็นการเบียดเบียนตนหรือไม่ ทำให้ตนเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยความสะดวกสุขที่แท้จริงแก่ตน
- (3) ว่าโดยคุณโทษต่อสังคม คือเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยความสะดวกสุขแก่ผู้อื่นและแก่ส่วนรวม
- (4) ว่าโดยมโนธรรม หรือโดยสำนึกอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ คือพิจารณาเห็นด้วย ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองว่า การนั้นเมื่อทำแล้วตนเองดีเตียนหรือกล่าวโทษตนเองได้หรือไม่

(5) ว่าโดยมาตรฐานทางสังคม คือตามบัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม เช่นกฎหมาย เป็นต้น ซึ่งขึ้นต่อการใคร่ครวญตรวจสอบกลั่นกรองของวิญญูทั้งหลายตามกาลสมัยที่จะมีให้ถือกันต่อไปโดยมลายหรือผิดพลาดคลาดเคลื่อน ตลอดจนการใคร่ครวญแล้วยอมรับหรือไม่ของวิญญูเหล่านั้นในแต่ละกรณี (พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต), 2538 ค. : 180-181)

จากการสรุปเรื่องเกณฑ์ตัดสินการกระทำทั้ง 5 ข้อสังเกตได้ว่าเกณฑ์ตัดสินการกระทำในพุทธจริยศาสตร์ตามพระธรรมปิฎก(ประยูรค์ ปยุตโต) ถือว่าเจตนาเป็นเกณฑ์หลักในการตัดสินการกระทำ และผลที่เกิดจากการกระทำถือเป็นเกณฑ์รองในการนำมาตัดสินการกระทำ การกระทำแต่ละอย่างที่เกิดขึ้นต้องอยู่ภายใต้มโนธรรมสำนึกแห่งความดีความชั่วของตนเอง การกระทำที่จัดว่าดีและสมบูรณ์คือการกระทำที่เกิดจากเจตนาที่ดีเป็นพื้นฐาน ถ้าการกระทำเกิดจากเจตนาดีแต่กลับส่งผลไม่ดีก่อให้เกิดความเดือดร้อน พุทธจริยศาสตร์ถือว่าไม่ใช่เป็นการกระทำที่ดีอย่างสมบูรณ์ การกระทำที่ดีและมีคุณค่าทางศีลธรรมนอกจากจะต้องประกอบไปด้วยเจตนาที่ดีแล้ว ผลแห่งการกระทำที่เกิดขึ้นจะต้องก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ผู้อื่นและสังคมด้วยจึงจะถือว่าเป็นการกระทำดีอย่างสมบูรณ์

บทสรุปทั่วไปเกี่ยวกับเรื่องความสุข

การแสวงหาความสุขเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และในอนาคต มนุษย์มีความต้องการความสุขไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อได้รับความสุขระดับหนึ่งแล้วก็พยายามแสวงหาความสุขมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะปัจจุบันในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ สภาพแวดล้อม เทคโนโลยีมีการเปลี่ยนแปลงไปมากซึ่งส่งผลให้อัตราการแข่งขันมีสูงขึ้นเช่นกัน เพราะต้องมีการเร่งพัฒนาด้านวัตถุให้ทันต่อความต้องการที่มีมากขึ้นจนทำให้คนในสังคมปัจจุบันไม่มีเวลาเพียงพอที่จะไปสนใจกับการพัฒนาด้านจิตใจหรือหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนา เมื่อมนุษย์เริ่มห่างไกลจากหลักธรรมคำสั่งสอนมากขึ้น การดำรงชีวิตในสังคมก็เริ่มไขว่เขวผิดธรรมเนียมครองธรรมกันง่ายขึ้น การแสวงหาความสุขให้แก่ตนเองก็ผิดพลาด หลงทางดังพุทธธรรมเรียกว่า **อันตาหรือที่สุด** หมายถึง การแสวง

หาหรือดำเนินชีวิตสุดโต่งสองแบบ¹ คือ การดำเนินชีวิตหรือแสวงหาความสุขแบบหย่อนจนเกินไป และการดำเนินชีวิตหรือแสวงหาความสุขแบบตึงจนเกินไป การแสวงหาความสุขแบบหย่อนเกินไป (กามสุขัลลิกานุโยค) หมายถึง การแสวงหาความสุขด้วยการหมกมุ่นอยู่ในกามสุข อีกประเภทหนึ่งคือการแสวงหาความสุขแบบตึงจนเกินไป (อตตกิลมถานุโยค) หมายถึง การแสวงหาความสุขด้วยการบีบคั้นตึงเครียดทรมาณตนเองจนทำให้เดือดร้อน ยิ่งไปกว่านั้นในปัจจุบันมีอัตราการแข่งขันกันสูง จึงมีการแสวงหาความสุขด้วยการเอาเปรียบโดยการทำให้ผู้อื่นเสียหายเดือดร้อน สาเหตุสำคัญที่ทำให้คนในปัจจุบันมีวิธีการแสวงหาความสุขผิดเพี้ยนไปเพราะการพัฒนาด้านจิตใจและวัตถุไม่สมดุลกัน มีการพัฒนาด้านเทคโนโลยีเครื่องอำนวยความสะดวกขึ้นอย่างรวดเร็วโดยใช้เพียงปลายนิ้วสัมผัสก็สามารถตอบสนองความต้องการของผู้ใช้ได้อย่างรวดเร็ว เมื่อมนุษย์มีความสุขและความสะดวกสบายจากการใช้เทคโนโลยีเหล่านี้จึงทำให้ลืมไปว่าต้องมีหลักคำสอนของศาสนาเข้ามาเป็นองค์ประกอบของชีวิตเพื่อกล่อมเกลาจิตใจให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ควบคู่กันไปด้วย

ความสามารถในการตอบสนองความต้องการของผู้ใช้ทำให้ผู้ใช้เทคโนโลยีเหล่านั้นเกิดความสุข และความสุขในระดับนี้ถือว่าเป็นความสุขพื้นฐานของปุถุชนทั่วไปที่ต้องการได้มาเพื่อตอบสนองต่อกิเลส ตัณหา หรือความอยากของตน ซึ่งแต่ละคนมีความต้องการแตกต่างกันออกไป เช่น

สุขจากการมีทรัพย์สิน

สุขจากการใช้จ่ายทรัพย์สิน

สุขจากการไม่เป็นหนี้

สุขจากการประกอบกิจการที่ปราศจากโทษ²

ผู้ที่หลงอยู่กับความสุขระดับนี้จะยึดติดกับลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เพราะเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้สามารถตอบสนองความสุขให้กันตนได้เมื่อวันใดเกิดลาภเสื่อมหรือยศเสื่อมก็ตามความสุขที่เคยมีก็จะกลับกลายมาเป็นทุกข์ ชาดคนยกย่องสรรเสริญมีแต่คนคอยติฉินนินทา และความสุขที่เคยคิดว่ามั่นคงแน่นอนก็กลับเปลี่ยนเป็นความทุกข์ ความสุขขั้นต้นหรือความสุขที่เจือด้วยความทุกข์นี้เรียกว่า **สุขเวทนา** หรือ **โลกียสุข** ฉะนั้นในพุทธศาสนาจึงแนะนำให้มนุษย์สละความสุขที่เจือด้วยความทุกข์ ซึ่งความสุข

¹ วินย. 4/13/18.

² อง. จตุกก. 21/62/90.

ในระดับต่ำหรือความสุขในขั้นหยาบ ๆ เช่นนี้เพื่อความสุขที่สุขุมละเอียดอ่อนยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังได้กล่าวไว้ในธรรมบทว่า “ถ้าบุคคลจะพึงพบความสุข ที่มากกว่าโดยการเสียสละความสุขที่น้อยกว่า ขณะเดียวกันผู้ฉลาดก็พึงเสียสละความสุขเล็กน้อยเพื่อความสุขที่มากกว่า”¹ ความสุขที่มากกว่าในที่นี้ หมายถึงความสุขที่แท้จริงหรือความสุขที่ไม่มีความทุกข์เจือปนอยู่เลยซึ่งก็หมายถึงโลกุตตรสุข ความสุขระดับนี้เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพุทธศาสนาซึ่งสามารถเข้าถึงด้วยปัญญา หรือโดยการมองปัญหาด้วยปัญญาทั้งนี้โดยไม่ยึดติดกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนมากเกินไป เป็นเพราะการแสวงหาความสุขแบบตั้งเกินไปก็ทุกข์ และการแสวงหาความสุขแบบหย่อนเกินไปก็ทุกข์เพราะฉะนั้นมนุษย์ทุกคนจึงต้องดำรงตนอยู่กึ่งกลางไม่มากไปและไม่น้อยไปในทุก ๆ เรื่อง การปฏิบัติตนเช่นนี้ในพุทธศาสนา เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ก็คือการปฏิบัติตนอย่างพอเหมาะพอดีนั่นเอง การดำรงชีวิตในสังคมอย่างเป็นสุขก็สามารถนำตนเองให้บรรลุดังบรมสุขหรือการหลุดพ้นเป็นอิสระจากเครื่องพันธนาการทั้งปวง ซึ่งการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ความสุขเช่นนี้ถือว่าเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต

¹ มตฺตาสฺยปฺริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปฺลํ สุํ, จเช มตฺตาสฺยํ ซีโร สมปสฺสํ วิปฺลํ สุํ. (พ. ธ. 25/53)